

Marcin Strzelec

Metodologiczne podstawy penitencjarystyki

Methodological bases of penitentiary science

Wiedza naukowa stale się rozrasta nie tylko pod względem ilości zgromadzonych szczegółów, ale też poprzez nowe pytania badawcze. Powstają nowe dyscypliny wiedzy skupione wokół określonego zespołu problemów i pytań badawczych. Ocenia się, że obecnie prowadzi się badania naukowe w kilkudziesięciu tysiącach nauk szczegółowych. Jedną z takich dyscyplin jest penitencjarystyka. Jest to obszar poszukiwań naukowych wywołany przez znaczący fakt społeczny, jakim są rozmaite systemy więziennictwa. Działanie takich systemów domaga się dociekań naukowych, zarówno ze strony potrzeb praktycznych, jak i ze strony możliwości nowych ujęć teoretycznych. Zasadniczym punktem odniesienia dla penitencjarystyki są nauki społeczne i humanistyczne, lecz jest ona dyscypliną oryginalną i korzystającą z dorobku wielu nauk. To powoduje rozmaite komplikacje metodologiczne, a każda nowa dziedzina wymaga dookreślenia swej metodologii badawczej. W przeciwnym razie jej ustalenia będą się rozmywać i przesuwają w kierunku innych nauk. Artykuł jest próbą opisanie podstawowych reguł metodologicznych właściwych dla penitencjarystyki przy pomocy klasycznej metodologii nauk. Daje przegląd naukowych narzędzi stosowanych w penitencjarystyce, a przy okazji zapoznaje czytelnika z różnorodnymi aspektami metodologii nauk.

Słowa kluczowe: metody badań, penitencjarystyka, dedukcja, indukcja, metodologia.

Scientific knowledge continues to grow not only in terms of the amount of detail gathered, but also through new research questions. New disciplines of knowledge are emerging centered around a specific team of problems and research questions. It is estimated that research is currently being conducted in dozens of thousands of detailed sciences. One such

discipline is the penitentiary science. It is an area of scientific research, caused by a significant social fact which is a variety of prison systems. The operation of such systems requires scientific research, both on the basis of practical needs and on the possibility of new theoretical approaches. The basic point of reference for penitentiary studies are social sciences and humanities but it is an original discipline that draws on the achievements of many sciences. This results in a variety of methodological complications and each new field requires the determination of its research methodology. Otherwise, its findings will blur and move towards other sciences. The article is an attempt to describe the basic methodological rules of appropriate penitentiary using classical science methodology. It gives an overview of the scientific tools used in penitentiary services, and also introduces the reader to various aspects of science methodology.

Key words: research methods, penitentiary, deduction, induction, methodology.

Wprowadzenie do problematyki metodologicznej

Od najdawniejszych czasów ludzie dążyli do poznawania swojego otoczenia. Obserwowali i rejestrowali w swoich umysłach różne zjawiska i wydarzenia, uzyskując w ten sposób niezbędne informacje potrzebne im w codziennym życiu. Gromadzenie a potem klasyfikowanie informacji wg określonych zasad i kryteriów nadało im pierwszych cech wiedzy naukowej. W konsekwencji w starożytności (najprawdopodobniej w Milecie) Grecy oddzielili filozofię od mitologii i dzięki nim pojęcia wiedzy i nauki na stałe weszły do repertuaru pojęć metodologii oraz epistemologii. Platon i Arystoteles przeprowadzili szerokie i usystematyzowane studia nad tym co nazwali episteme, czyli wiedzą pewną, a także oddzielili ją od doxa, czyli jedynie opinii. Trzeba jednak zauważyć, że Platon dostrzegł, iż opinia może być mniej albo bardziej uzasadniona, co stało się początkiem rozważań w kwestii, jaka opinia jest uzasadniona w sposób dostateczny.

Należy podkreślić, że to Arystoteles stworzył pierwszy ogólny model badania naukowego. Uważał on, iż nauka powinna być oparta na oczywistych założeniach ogólnych, które są bezsporne, a jej reszta ma być rezultatem procesu dedukcji, który jest realizowany wedle zasad logiki formalnej. Inaczej mówiąc, trzon wiedzy teoretycznej stanowią

systemy kategorično-dedukcyjne. Arystoteles, jak zauważa Jan Woleński, „...nie doceniał matematyki i bardziej zwracał uwagę na własności jakościowe niż ilościowe, kategorično-dedukcyjny model postępowania badawczego został zrealizowany przede wszystkim w wielkich dziełach matematycznych i matematyczno-przyrodniczych Euklidesa...”¹.

Zorganizowany przebieg świadomych i planowych czynności badawczych i ich wartości poznawcze stworzyły teorię i praktykę, którą zajmuje się w nauce metodologia. Metodologia w swoich założeniach stanowi zestaw dyrektyw badawczych wynikających z przyjętych założeń teoretycznych i praktycznych, które należy wykonać, opracowując pracę naukową. Refleksja nad nauką nie może ignorować powyższych okoliczności historycznych i systematycznych. Różne projekty badań nad nauką zakreślają szerszy lub węższy krąg problemowy dyscypliny określanej mianem naukoznawstwa lub nauki o nauce². Maria i Stanisław Ossowsky wyróżnili następujące punkty widzenia w badaniach nad nauką:

- epistemologiczny (nauka jako droga do poznania świata),
- antropologiczny (nauka jako sfera kultury).

Od innej strony badania nad nauką można podzielić na:

- filozofię nauki (np. problem demarkacji pomiędzy nauką a nie-nauką, klasyfikacja nauk),
- psychologię nauki (np. analiza twórczości naukowej),
- socjologię nauki (społeczne funkcjonowanie nauki).

Niezależnie jednak od kierunku zapatrywań zawsze dochodzimy do kwestii wartościowych, inaczej – pewnych metod dochodzenia do prawdy, czyli kwestii metodologii.

Od czasów starożytnych powstało wiele osobnych dyscyplin naukowych, których sposób postępowania badawczego za każdym razem podlega analizie metodologicznej pod kątem zasadności pytań badawczych i poprawności metodologicznej badań. Wśród tysięcy osobnych dyscyplin znajduje się również nauka nazywana penitencjarystyką, która stara się w sposób poprawny metodologicznie badać wszelkie zagadnienia związane z sytuacją, w której człowiek zostaje izolowany w takiej czy innej formie, najczęściej w instytucji nazywanej więzieniem czy zakładem penitencjarnym (lub ośrodkiem detencji). Okazuje się, że ta sytuacja generuje bardzo wiele szczegółowych problemów badawczych o dużym znaczeniu praktycznym.

¹ J. Woleński, *Dwa pojęcia nauki: metodologiczne i socjologiczne*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 2009, nr 9, s. 163.

² M. Ossowska, S. Ossowski, *Nauka o nauce*, [w:] *O nauce*, Dzieła, t. IV, red. S. Ossowski, PWN, Warszawa 1967.

Mimo iż pierwsze więzienia powstały zapewne tak dawno jak pierwsze miasta, penitencjarystyka jest nową dziedziną badań, powstała w wyniku ważnych społecznych potrzeb. „W wysoko rozwiniętym społeczeństwie, w którym kwestie godności życia ludzkiego i człowieka jako osoby są ważne, również problemy sprawiedliwości i powinności odgrywają znaczącą rolę, takie zagadnienia jak wielowymiarowe i wieloaspektowe rozumienie problemów społecznych związanych z odbywaniem (realizowaniem) kary i więziennictwem zyskuje duże znaczenie. (...) Jednocześnie ważnymi kwestiami staje się także problematyka pracy funkcjonariuszy, postrzegana zarówno jako miejsce pracy, rola zawodowa, czy służba lub powinność”³.

Metodologia nauki: między filozofią a teorią nauki

Potoczne podejście do nauki sugeruje, że jest ona czymś oczywistym, niewymagającym wyjaśnień. Tymczasem tak nie jest, gdyż w kulturze funkcjonuje bardzo wiele modeli uprawiania nauki i sposobów jej rozumienia.

Pojęcie nauki jest przede wszystkim przedmiotem analiz filozoficznych, a więc stosowne badania należą do filozofii nauki. Stąd jest rzeczą nieobojętną, jak pojmowana jest filozofia nauki czy metodologia nauk. Warto zauważyć, że w różnych opracowaniach autorzy używają ich zamiennie⁴.

Spośród różnorodnych analiz prawomocności danej nauki, w tym również penitencjarystyki, szczególnie ważne miejsce zajmuje analiza metodologiczna. Metodologia (z greckiego *methodos* – badanie i *logos* – słowo), jest to nauka o czynnościach poznawczych badań naukowych oraz wytworach poznawczych tych czynności. W sposób szczególny zainteresowaniem metodologii są metody badawcze i ich wytwory w postaci faktów w znaczeniu naukowym, czyli uzyskanych informacji oraz danych przedstawianych jako jakościowe lub ilościowe (zmiennie i ich wskaźniki). Wyróżniamy metodologię ogólną i szczegółową. Ogólna metodologia nauk bada czynności lub rezultaty poznawcze występujące we wszelkich dyscyplinach naukowych, niezależnie od ich typu czy rodzaju, w tym również zajmuje się sposobami uzasadniania twierdzeń i metodami konstrukcji systemów naukowych. Metodologia ogólna wypracowuje ogólne pojęcia metodologiczne, do których można zaliczyć

³ J. Czarkowski, *Ontologiczne i epistemologiczne uwagi o penitencjarystyce i jej autonomizacji*, „International Journal of Legal Studies” 2018, № 1 (3), s.125.

⁴ J. Woleński, op. cit.

na przykład wnioskowanie, dedukcję i indukcję, definicje i klasyfikację. Szczegółowa metodologia nauk zajmuje się metodami postępowania badawczego w obrębie poszczególnych dziedzin lub dyscyplin naukowych, w tym również stosowanymi w penitencjarystyce. Odnosi się również do metod badań charakterystycznych dla konkretnej dyscypliny, a nawet specjalności naukowej. W tym sensie bada zarówno metodologiczną odrębność określonej dyscypliny naukowej, jak i przeprowadza analizę odpowiednich dla niej metod badawczych, w tym ustala zasady oraz normy, którym te metody muszą odpowiadać. Dotyczy to zwłaszcza dziedzin stosunkowo nowych, a taką jest penitencjarystyka. Nieustannie powstają nowe dziedziny nauki oparte na innych pytaniach szczegółowych czy aspektach rzeczywistości, zatem wymagają one szczególnie skrupulatnej analizy metodologicznej. Warto podkreślić, że również Polacy mają duży wkład we współczesną metodologię nauk, w tym tak znacząca postać jak Kazimierz Ajdukiewicz, przedstawiciel znakomitej „szkoły lwowsko-warszawskiej”. Warto zatrzymać się przy jego propozycjach.

Kazimierz Ajdukiewicz zaproponował odróżnienie metanauki i metodologii pragmatycznej. Podstawą jest dystynkcja nauki jako wytworu i nauki jako czynności. Pierwsza metodologia zwana też metanauką istnieje jako zbiór zdań, które tworzą obszerniejsze konteksty, np. teorie. Układami zdań są również wyjaśnienia czy przewidywania. Metodologia pragmatyczna posiłkuje się środkami zaczerpniętymi z logiki formalnej, np. gdy przedmiotem badania nauki są relacje pomiędzy zdaniem, takie jak relacje wynikania czy sprzeczności. Wzoruje się na metamatematyce i metalogice, co powoduje, że teorie naukowe (jest to główny obiekt badań metodologii formalnej) są traktowane jako aksjomatyczne systemy sformalizowane. Uznawanie zdań, wnioskowanie, sprawdzanie itp. są czynnościami w szczególności dokonywanymi przez naukowców. Ich analiza wymaga wzięcia pod uwagę postaw wobec zdań i celu danego aktu. To jest właśnie przedmiot badań metodologii pragmatycznej.

Aktualnie w wyniku badań nad problemami poznania podział zaproponowany przez K. Ajdukiewicza jest niewystarczający do scharakteryzowania współczesnej filozofii nauki. Jan Woleński proponuje dodatkowe opozycje:

- metodologia ogólna – metodologie szczegółowe;
- podejście opisowe – podejście normatywne;
- podejście synchroniczne – podejście diachroniczne,
- podejście rekonstrukcyjne – podejście deskrypcyjne,
- metodologia kontekstu uzasadnienia – metodologia kontekstu odkrycia.

Podane przeciwstawienia wraz z dodaniem propozycji K. Ajdukiewicza tworzą swoistą siatkę pojęciową, która umożliwia stworzenie obrazu metodologii nauk. Charakterystyka zawarta w tabeli 1 daje ich obraz.

Tabela 1. Charakterystyka podejść – siatka pojęciowa metodologii

Podejście	Opozycje	Charakterystyka
metanauka i metodologia pragmatyczna	podejście apragmatyczne (metanauka)	zbiór zdań, które tworzą obszerniejsze konteksty, np. teorie
	podejście pragmatyczne (formalne)	posługuje się środkami zaczerpniętymi z logiki formalnej, np. relacje wynikania czy sprzeczności
ogólna – szczegółowa	metodologia ogólna	powszechne procedury, istotne dla każdego badania
	metodologie szczegółowe	role metod specyficznych dla danej gałęzi wiedzy
opisowa – normatywna	podejście opisowe	zajmuje się nauką taką, jaką ona jest;
	podejście normatywne	nastawione jest na naukę taką, jaką ona być powinna
rekonstrukcja-deskrypcja	rekonstrukcyoniści	dążą do przedstawienia wyidealizowanego obrazu nauki
	deskrypcjoniści	opisują naukę możliwie wiernie tak, jaka jest i jak jest uprawiana
synchroniczne-diachroniczne	podejście synchroniczne	jest ahistoryczne
	podejście diachroniczne	traktuje historię nauki nadzwyczaj poważnie
metodologia kontekstu uzasadnienia		istotne w nauce jest uzasadnianie twierdzeń naukowych
metodologia kontekstu odkrycia		istotny w nauce jest kontekst odkrycia twierdzeń naukowych

Opracowanie własne na podstawie: ^{5, 6, 7, 8, 9}.

⁵ K. Ajdukiewicz, *Systemy aksjomatyczne z metodologicznego punktu widzenia*, [w:] red. K. Ajdukiewicz, *Język i poznanie, Wybór pism z lat 1945-1963*, t. II, PWN, Warszawa 1960, s. 332-343.

⁶ K. Ajdukiewicz *Metodologia i metanauka*, [w:] red. J. Ajdukiewicz, *Język i poznanie, Wybór pism z lat 1945-1963*, t. II, PWN, Warszawa 1965, s. 117-126.

⁷ S. Kamiński, *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1992.

⁸ W.H. Newton-Smith, *A Companion to the Philosophy of Science*, Oxford 2000.

⁹ G. Radnitzky, *Contemporary Schools of Metascience*, Göteborg 1970.

Warto w perspektywie badań penitencjarnych poświęcić nieco uwagi ostatniej z prezentowanych dychotomii. Dyskusja nad znaczeniem kontekstu odkrycia i kontekstu uzasadnienia w badaniu naukowym ma charakter wieloaspektowy i dotyczy zarówno kwestii natury ogólnej i szczególnej, w postaci ich aplikacji w rozmaitych dziedzinach wiedzy, także w dziedzinie prawa, jak np. kryminologia czy nauk społecznych, jak penitencjarystyka. Proces poznawczy możemy podzielić na dwa elementy – odkrycie i uzasadnienie. Metodologia naukowa opisuje i poddaje rygorom zazwyczaj ten drugi aspekt – uzasadnienie. Odkrycie jest procesem twórczym i jako taki jest bardziej ulotny. Trudniej jest podać jakieś wyraźne i niezawodne schematy postępowania, by dokonać odkrycia. Należy jednak zaznaczyć, że niektórzy teoretycy nauki m.in. H. Poincaré, W.I. Beveridge, J. Łukasiewicz, W. Heisenberg, A. Einstein, M. Planck, N. Bohr, K.R. Popper i in. podkreślają ten właśnie aspekt badań wskazujący, że myślenie naukowe to nie tylko kierowane doświadczenia i racjonalne rozumowanie, ale także ciąg swobodnych skojarzeń, korzystanie z bogatej wyobraźni i swoiste napięcie emocjonalno-intelektualne „oślnienie”. W tym sensie można uznać, iż badanie naukowe bywa podobne do sztuki i staje się podobne do natchnienia właściwego artystom. Nie zawsze badania naukowe rozpoczynają się od dobrze sprecyzowanego problemu. Czyli nie zawsze na początku musimy mieć jasno sformułowaną hipotezę. Czym innym jest jednak proces badawczy (kontekst odkrycia: myślenie, tworzenie, odkrywanie), a czym innym publikacja (kontekst uzasadnienia: opowiedzenie o efekcie finalnym procesu badawczego).

Jak zauważa Jan Woleński „...można określić dwa typy idealne: (A) metodologia ogólna, podejście opisowe, synchroniczne, rekonstrukcyjne, metodologia kontekstu uzasadnienia – (B) metodologia szczegółowa, podejście normatywne, diachroniczne, deskrypcyjne, metodologia kontekstu odkrycia, podejście pragmatyczne...”¹⁰. Istnieje jednak wiele innych rozwiązań pośrednich, jak np. metodologia ogólna, podejście normatywne, diachroniczne, rekonstrukcyjne, metodologia kontekstu odkrycia, podejście pragmatyczne. Trzeba dodać, że zwykle jest tak, iż pewne opcje wymuszają inne, tak np. podejście diachroniczne zazwyczaj kieruje ku kontekstowi odkrycia oraz metodologii pragmatycznej. Analizując kwestię z perspektywy penitencjarystyki, można zaproponować podejście metodologii szczegółowej, podejście opisowe, diachroniczne i deskrypcyjne.

¹⁰ J. Woleński, op. cit.

Typologia metod naukowych

W literaturze identyfikuje się różne typologie metod naukowych^{11, 12, 13}. Należy zauważyć, że metody naukowe są stosowane we wszystkich dyscyplinach naukowych i właśnie one, obok specyficznego przedmiotu, celu nauki oraz stworzonych przez nią praw, są kluczowymi wyznacznikami przesądzającymi o statusie dyscypliny naukowej. W metodologii ogólnej są metody, które można by nazwać uniwersalnymi, ponieważ są wykorzystywane we wszystkich dyscyplinach naukowych, zarówno w naukach formalnych, jak i empirycznych. Główne, znane już od czasów Arystotelesa – to analiza i synteza. Do tej grupy metod niektórzy uczeni zaliczają również, choć używane w różnych proporcjach, systematyzację oraz całe sekwencje systematycznie stosowanych sposobów zmierzających do budowy teorii. Należy dodać, że wszystkie metody podporządkowane są zadaniom badawczym, które wyznacza im określona nauka¹⁴.

Analizując rozwój metod naukowych, można zauważyć szereg prób ich porządkowania, konkretyzujących się w typologii metod. Wśród filozofów nauki przeważa pogląd, że dwoma podstawowymi rodzajami metod naukowych, przyjmując za kryterium podziału ich strukturę, są: indukcyjna i dedukcyjna^{15, 16}. Nawiązują one do dwóch klasycznych sposobów myślenia wymienionych już wcześniej – analizy i syntezy. Z czasem metoda analityczna przybrała postać metody indukcyjnej, a metoda syntetyczna – metody dedukcyjnej.

Można spotkać również inne stanowisko¹⁷, według którego to charakter dyscypliny naukowej przesądza o takim a nie innym podziale metod naukowych. Skutkuje to wyróżnieniem metod wykorzystywanych w naukach empirycznych i metod stosowanych w naukach formalnych. Mając na uwadze specyfikę penitencjarystyki w rozwiązywaniu problemów tej dyscypliny, możliwe jest wykorzystywanie następujących metod naukowych: indukcji, metody hipotetyczno-dedukcyjnej oraz dedukcji traktowanych jako specyficzna metoda tej dyscypliny wiedzy.

¹¹ Z. Hajduk *Ogólna metodologia nauk*, Wydawnictwo Naukowe KUL, Lublin 2012, s. 73.

¹² J. Such, M. Szcześniak, *Filozofia nauki*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1999.

¹³ A. Bronk *Metoda naukowa*, „Nauka” 2006, nr 1, s. 53.

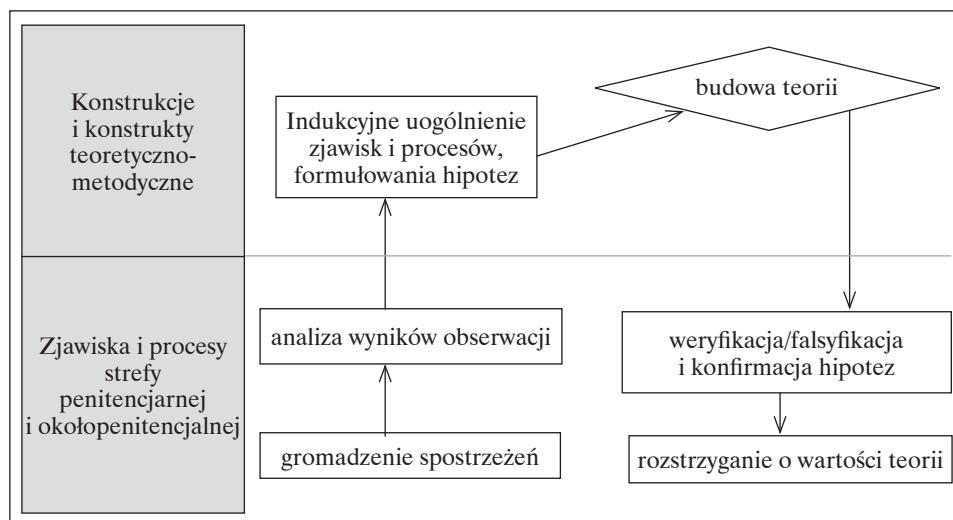
¹⁴ S. Kamiński, op. cit., s. 148.

¹⁵ Z. Hajduk, op. cit., s. 73.

¹⁶ A. Bronk, op. cit., s. 55.

¹⁷ J. Such, M. Szcześniak, op. cit., s. 10.

Indukcja, jako najstarsza z metod redukcyjnych, jest podstawową metodą rozwiązywania problemów naukowych¹⁸. Analizując definicje indukcji^{19, 20, 21}, można zauważyć, że nawet przy prawdziwości przesłanek nie gwarantuje ona prawdziwości wniosków. Jest zatem instrumentem zawodnym. Znane są jej trzy postacie: indukcja zupełna, niezupełna i eliminacyjna²². W praktyce nauk społecznych i empirycznych, do których zalicza się penitencjarystyka, spotykamy najczęściej zastosowanie indukcji niezupełnej. Występuje ona wówczas, gdy nie jest możliwe zaobserwowanie wszystkich zjawisk czy procesów danej klasy. Przedmiotem badania jest wówczas określony ich podzbiór – próba. Rozumowanie oparte na indukcji niezupełnej jest wnioskowaniem zawodnym, a sformułowanym w taki sposób wnioskowi można przypisać tylko pewien stopień prawdopodobieństwa.

Rysunek 1. Uproszczony model metody indukcyjnej w penitencjarystyce.

Źródło: opracowanie własne.

¹⁸ Ibidem, s. 11.

¹⁹ Z. Hajduk, op. cit., s. 74, 84.

²⁰ J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, Gdynia 2002, s. 25.

²¹ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, PWN, Warszawa 2005.

²² J. Apanowicz, op. cit., s. 25-26.

Metoda indukcyjna, jak przedstawiono na rys. 1, uwzględniająca również empiryczny i społeczny charakter penitencjaryстики, obejmuje sekwencję pięciu następujących po sobie faz:

- (a) gromadzenia spostrzeżeń,
- (b) analizy wyników obserwacji,
- (c) budowy teorii,
- (d) weryfikacji/falsyfikacji i konfirmacji hipotez,
- (e) rozstrzygnięcia o wartości teorii.

Charakterystykę poszczególnych faz prezentuje tabela 2.

Tabela 2. Charakterystyka poszczególnych faz metody indukcyjnej

Faza	Charakterystyka
gromadzenia spostrzeżeń	Zbieranie informacji o zjawiskach czy procesach jednostkowych, opisie naukowym tych faktów oraz sformułowaniu problemu badawczego. Istotne znaczenie dla prawidłowego wykorzystania indukcji ma ustalenie faktów. Są nimi zjawiska czy procesy jednostkowe, przynależne do tej samej klasy faktów. Tworzą one szczególną bazę faktów empirycznych. Im bardziej liczny jest ich zbiór, tym szersza baza wnioskowania i pełniejsza podstawa dla formułowania hipotez.
analizy wyników obserwacji	Zebrane w toku obserwacji fakty powinny zostać ujęte w formule opisu naukowego. Opis taki powinien umożliwiać dokładne, jednoznaczne i obiektywne scharakteryzowanie zebranych informacji. Opis ten w swej istocie sprowadza się do analizy strukturalnej i przyczynowej faktów empirycznych. Wykorzystuje specjalny aparat pojęciowy i językowy ²³ .
budowy teorii, podstawowy składnik metody indukcyjnej	W indukcji niepełnej przedmiotem badania są tylko wybrane zjawiska czy procesy danej klasy. Zebrane o nich informacje posłużą za podstawę wnioskowania o wszystkich zjawiskach czy procesach całej klasy. Mając na uwadze powyższe, budowanie teorii można skonkretyzować dwoma sekwencjami działań: indukcyjne uogólnianie zjawisk czy procesów empirycznych formułowanie hipotezy jako formy uogólniania zjawisk czy procesów empirycznych oraz wyprowadzania z hipotezy konsekwencji empirycznych poprzez logiczne wyjaśnianie generalizujące.

²³ Z. Hajduk, op. cit., s. 106-107.

Faza	Charakterystyka
weryfikacji/ falsyfikacji lub konfirmacji hipotez	W metodzie indukcyjnej testowanie hipotezy następuje poprzez weryfikację/falsyfikację (potwierdzenie lub zaprzeczenie prawdziwości) lub konfirmację (potwierdzenie wysokiego stopnia prawdopodobieństwa) przewidywań, co oznacza, że zrealizowane tu zadanie pozwoli jedynie na wykazanie pewnego stopnia wiarygodności sformułowanych hipotez, a nie ich bezwzględne potwierdzenia.
rozstrzygnięcia o wartości teorii	W wyniku procesu sprawdzenia wiarygodności uzyskanych wniosków następuje potwierdzanie wartości teorii. W zależności od stopnia weryfikacji czy konfirmacji hipotez budowanie teorii będzie się sprowadzało do rozwoju teorii czy jej elementów składowych, albo utrzymania dalej jej stanu i zakresu. Należy podkreślić, że scharakteryzowane wyżej etapy metody indukcyjnej stanowią pełny cykl postępowania badawczego.

W metodzie indukcyjnej przechodzi się od jednostkowych zjawisk czy procesów empirycznych, pozyskanych w wyniku gromadzenia spostrzeżeń, np. obserwacji, poprzez ich uzasadnienie i budowę teorii do weryfikacji przyjętych na podstawie teorii hipotez i w konsekwencji rozstrzygnięcia o wartości teorii. Cały proces badawczy, wszystkie podejmowane tu działania podporządkowane są indukcyjnemu uogólnianiu faktów, jako sposobowi budowania teorii. Należy jednak pamiętać, co wcześniej już zauważono, że w naturalny sposób nowe składniki teorii będą konfrontowane z nowymi jednostkowymi zjawiskami czy procesami zaobserwowanymi w sferze działalności praktycznej. Identyfikowany tu brak zgodności może stać się przyczynkiem do rozpoczęcia nowego cyklu badania naukowego.

Metoda hipotetyczno-dedukcyjna, nazywana też metodą hipotetyczno-dedukcyjną lub metodą nauk empirycznych²⁴, jest instrumentem badawczym o charakterze empirycznym. Odwołuje się do faktów. Wykorzystując tę metodę, uzyskuje się twierdzenia tylko w pewnym stopniu prawdopodobne. Mają one charakter hipotetyczny, bo tylko w pewnym zakresie znajdują potwierdzenie w zebranych faktach i zdarzeniach. Metoda hipotetyczno-dedukcyjna przyjmuje dwa podstawowe założenia.

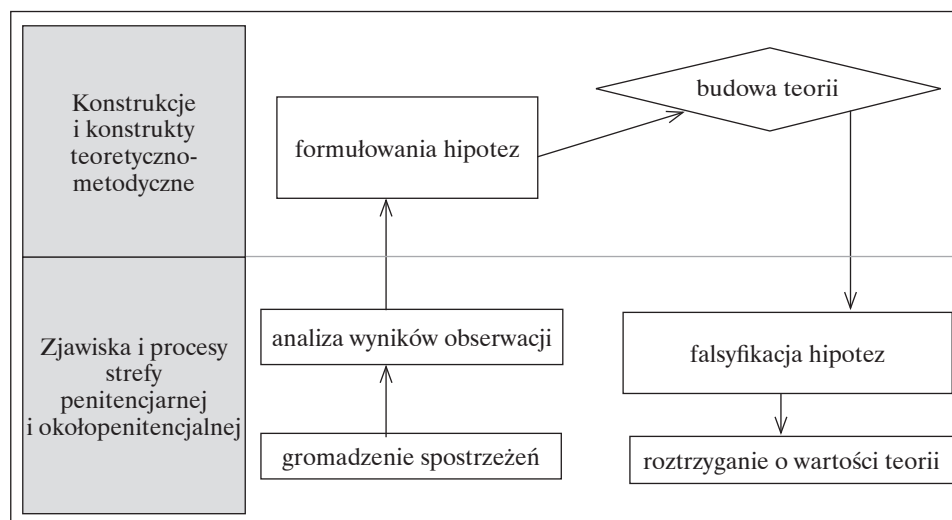
- Pierwsze stanowi, że wszelkie twierdzenia występujące w nauce, także te jednostkowe, w tym te oparte na obserwacji, są hipotetyczne i odwoływalne.

²⁴ J. Such, M. Szcześniak, op. cit., s. 10.

- Drugie zakłada, że celem postępowania naukowego jest eliminacja hipotez fałszywych na drodze fałsyfikacji.

W metodzie hipotetyczno-dedukcyjnej są to dwa podstawowe metodologiczne kanony, które w konsekwencji prowadzą do wskazania następujących zasad postępowania w metodzie hipotetyczno-dedukcyjnej:

- swobodnym stawianiu jak najbardziej śmiałych i ryzykownych hipotez teoretycznych. Prawa i teorie są zawsze hipotezami, które przyjmuje się tylko na próbę, tzn. tak długo, dopóki nie uda się ich sfalsyfikować, czyli wykazać ich fałszywość,
- dedukcyjnym wyprowadzaniu wniosków obserwacyjnych,
- przeprowadzaniu jak najsurowszych prób ich obalenia poprzez wskazywanie niezgodności prognoz z wynikami doświadczenia²⁵.

Rysunek 2. Uproszczony model metody hipotetyczno-dedukcyjnej w penitencjarystyce.

Źródło: opracowanie własne.

W konsekwencji otrzymujemy prostszy model działania, ale wymagający znacznie bardziej rygorystycznego postępowania.

- Etap pierwszy to zbieranie informacji o zjawiskach czy procesach jednostkowych, identyfikacja faktów wymagających wyjaśnienia (anomalii) oraz sformułowanie problemu badawczego. Należy zauważyć, iż

²⁵ Ibidem, s. 22.

ustalenie, czy zaobserwowany fakt jest rzeczywiście anomalią, nie jest łatwe, jednak gdy zostanie zidentyfikowany choć jeden taki przypadek, to wówczas pojawia się zadanie jego wyjaśnienia. Zadanie to staje się problemem badawczym.

- Etap drugi to budowanie teorii, kluczowe znaczenie ma tu formułowanie hipotez. Sposób budowy teorii, a więc i sposób formułowania hipotez w metodzie hipotetyczno-dedukcyjnej opiera się na zasadzie eliminowania hipotez fałszywych, a więc dokonywania ich falsyfikacji²⁶. Hipotezy w metodzie hipotetyczno-dedukcyjnej mają inną naturę niż te formułowane w metodzie indukcyjnej. W metodzie hipotetyczno-dedukcyjnej są nimi fakt czy fakty anomalijne, co jest ich podstawową, choć nie jedyną, różnicą. Hipotezy w tej metodzie charakteryzują się możliwie jak największą zawartością informacyjną i, co z tym się wiąże, cechuje je największy stopień falsyfikowalności. Warto zauważyć, że proces ich formułowania ma cechy procesu heurystycznego.
- Kolejnym etapem po określeniu hipotez jest dedukcyjne wyprowadzenie z nich konsekwencji empirycznych, którymi są przewidywane fakty, które zgodnie z tymi hipotezami muszą (powinny) wystąpić. Proces ten ma charakter wnioskowania logicznego. Kolejne działanie tego etapu polega na przeprowadzeniu obserwacji, które mają sprawdzić, czy przewidywane fakty zachodzą. To proces testowania (falsyfikowania) hipotez, który może dać wyniki pozytywne lub negatywne. Jest przedmiotem trzeciej fazy metody hipotetyczno-dedukcyjnej.
- Etap czwarty to rozstrzygnięcie o wartości teorii. Polega on na sprawdzeniu hipotez. Potwierdzanie wartości teorii następuje nie jak w metodzie indukcyjnej, na drodze pełnego czy częściowego potwierdzenia hipotez, ale poprzez ich falsyfikację. W praktyce sprowadza się to do zdecydowanego dążenia do eliminacji możliwie jak największej liczby hipotez. Następuje to poprzez kolejne ich obalanie, wykazywanie fałszywości, czyli falsyfikację.

Dedukcja znana w literaturze jako metoda dedukcyjna²⁷, nazywana również metodą nauk formalnych, metodą sformalizowaną lub aksjomatyczno-dedukcyjną²⁸, nie odwołuje się do faktów empirycznych, ale opiera się na faktach logicznych. Jest procesem rozumowania, którego

²⁶ Ibidem, s. 20-22.

²⁷ Z. Hajduk, op. cit., s. 75.

²⁸ J. Such, M. Szcześniak, op. cit., s. 10.

istota polega na przechodzeniu od ogółu do szczegółu^{29, 30}. Podstawową sekwencją czynności w tej metodzie jest wnioskowanie dedukcyjne. Metody te są niezawodne w tym sensie, że prawdziwość przesłanek pociąga za sobą prawdziwość wniosków.

Należy zauważyć, że metoda dedukcyjna w naukach typu penitencjarystyki ma zastosowanie głównie do ustalania formalnej poprawności wnioskowań.

We wszystkich naukach empirycznych i społecznych, także w penitencjarystyce, prowadzone badania mają na celu osiągnięcie postępu wiedzy naukowej, ustalenie nowych twierdzeń, tez, aksjomatów, uogólnień czy definicji. Wiedza naukowa dotyczy przede wszystkim zjawisk czy procesów związanych z praktyczną działalnością, odnosi się do naturalnego i powszechnego wymiaru rzeczywistości, a jej stan jest ciągle standaryzowany i kumulowany w toku prowadzenia rozważań, badań i dokonywania odkryć. Jest wiedzą dowiedzioną, niezawodną, udowodnioną w obiektywny sposób. Jednocześnie budowanie teorii i jej rozwój nie jest możliwy w penitencjarystyce bez ustawicznego odnoszenia dorobku nauki do sfery działalności praktycznej. To ona w ostateczny sposób rozstrzyga o wartości teorii, potwierdza postęp lub wskazuje na jej niedostatek. W konsekwencji praktyka jest przyczynkiem do ciągłego, nieustannego rozwoju nauk. W taki sposób identyfikuje się sprzężenie zwrotne pomiędzy sferą działalności praktycznej a teorią. Tak na zasadzie szczególnego cyklu postępu wiedzy następuje rozwój nauk, w tym penitencjarystyki.

Ważnym zadaniem w kontekście omówionych metod jest ustalenie sposobów gromadzenia i analizowania faktów, które są kluczowe dla poprawnego ich stosowania. Kwestie te są w sposób oczywisty specyficzne dla poszczególnych nauk, wiążą się bowiem bezpośrednio z klasą badanych faktów.

Etapy postępowania badawczego w penitencjarystyce

Postępowanie badawcze jest swego rodzaju algorytmem postępowania, którego stosowanie w procesie badań naukowych wskazuje na obiektywne poszukiwanie rozwiązania problemu. Jest to pewien uporządkowany

²⁹ Ibidem, s. 12.

³⁰ Z. Hajduk, op. cit., s. 74.

tok postępowania podczas organizowania i prowadzenia badań. Jak twierdzą badacze „Proces badawczy to całościowy schemat działań, które naukowcy podejmują w celu wytworzenia wiedzy: to paradygmat naukowych dociekań”. Również w penitencjarystyce metoda naukowa nakłania badacza do niesprzecznego logicznie rozumowania – myślenia o rozwiązywanym problemie. W tym sensie w naukach społecznych i empirycznych, do jakich zaliczamy penitencjarystykę, metodę naukową możemy postrzegać jako algorytm logicznego myślenia, na który składają się: „(...) odczucie trudności, wykrycie jej i określenie, nasuwanie się możliwego rozwiązania, wyprowadzenie przez rozumowanie wniosków z przypuszczalnego rozwiązania, dalsze obserwacje i eksperyment prowadzące do przyjęcia lub odrzucenia przypuszczenia, czyli do wniosku zawierającego przeświadczenie pozytywne lub negatywne”³¹. Trudno jest przyjąć uniwersalny model metody naukowej, ponieważ wielu badaczy różnie go określa. W penitencjarystyce należy upatrywać go wśród nauk społecznych, a z czasem w wyniku doświadczeń badawczych i opisanych wcześniej ustaleń metodologii ogólnej powstaną własne w pełni adekwatne i specyficzne dla penitencjarystyki propozycje. Warto również wzorem innych nauk, np. pedagogiki czy nauk o bezpieczeństwie, korzystać z propozycji nauk pokrewnych. Warto przytoczyć tu propozycję J. Pietera, twierdzącego, że na postępowanie badawcze (metodę naukową) składa się: wstępne ustalenie problemu badawczego, szukanie literatury przedmiotu dotyczącej problemu, poznanie opisu problemu w literaturze i krytyczne ustosunkowanie się do niej, właściwe określenie problemu w świetle dotychczasowych badań, określenie metod badawczych, przeprowadzenie badań właściwych, zebranie materiału naukowego i jego opracowanie³². Warto zwrócić uwagę, iż autor tej propozycji wskazuje jako istotny element postępowania naukowego sprawdzenie, w jakim stopniu zidentyfikowany problem został dotychczas opisany w teorii problemu. Wskazuje to na ciągłość poznania i dążenie do rozwiązania problemu na poziomie wyższym niż dotychczas, m.in. dzięki analizie i krytyce istniejącej już wiedzy i dotychczasowego postrzegania problemu w nauce. Inną interesującą propozycję w tym zakresie sformułował W. Zaczyński, według którego model poznania naukowego charakteryzuje się następującymi etapami: zidentyfikowanie sytuacji problemowej,

³¹ J. Dewey, *Jak myślimy?* PWN, Lwów-Warszawa 1936, s. 71.

³² J. Pieter, *Zarys metodologii pracy naukowej*, PWN, Warszawa 1975, s. 104-144.

sformułowanie właściwego problemu badań, sformułowanie hipotez roboczych, rozumowania, przygotowanie weryfikacji hipotezy roboczej, empirycznej weryfikacji hipotezy roboczej, sprawdzenie zasadności wyników weryfikacji, sformułowanie wniosków i twierdzeń, opisanie wyników badań³³. Zaletą tej koncepcji jest również to, że znakomicie mieści się ona we współczesnym podejściu do procesu tak zwanych badań w działaniu, odwołujących się do badań w praktyce. Ważnym, chociaż w oczywisty sposób ostatnim elementem procesu W. Zaczyński czyni opisanie procesu badawczego. Jest to istotna czynność badacza, która mogłaby stać się (i stała) przedmiotem wielu analiz. Tu jednak przywołamy myśl J. Apanowicza: „Postępowanie badawcze jest następstwem logicznego myślenia ujętego w etapy badawcze, a normą pisarską bezosobowy styl wyrażania myśli. Analiza faktów (danych statystycznych) zawsze poprzedza założenia, wyjaśnienia teoretyczne oraz stosowane w badaniach pojęcia, metody, techniki i narzędzia badawcze. Zebrane i pogrupowane fakty naukowe (dane) stanowią natomiast faktyczny (statystyczny) ilościowy lub jakościowy materiał źródłowy podlegający wyjaśnieniu (analizie) i przedstawieniu jego w formie opisu. W procesie badawczym musi być zachowana kolejność, rzetelność i jasny układ tez zapewniający właściwą strukturę treści pracy”³⁴. Podobne do W. Zaczyńskiego podejście prezentuje współczesny badacz T. Pilch, który model poznania naukowego dzieli na fazę koncepcji, w tym określenie przedmiotu i celu badań, sformułowanie problemów badawczych, sformułowanie hipotez, wybór terenu badań lub dobór próby, opracowanie technik badawczych, badania pilotażowe, opracowanie ostatecznej wersji problemów i hipotez roboczych oraz narzędzi badawczych oraz fazę badań, w której wskazuje etapy: przeprowadzenie badań właściwych, uporządkowanie oraz przygotowanie materiałów badawczych oraz ich analiza, weryfikacja hipotez, opracowanie wyników badań³⁵. W tym modelu pracy naukowej zwraca się uwagę na kwestię badań pilotażowych, których istotą jest ostateczne sformułowanie problemów i hipotez roboczych oraz procedury badawczej.

³³ W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczyciela*, WSiP, Warszawa 1976.

³⁴ J. Apanowicz, op. cit., s. 7-8.

³⁵ T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Żak, Wrocław 1977.

Podsumowanie

Obiektywny obraz ujmowania i przedstawiania badanej rzeczywistości jest jedną z podstawowych cech każdej pracy naukowej. Badania naukowe muszą więc odpowiadać wszystkim wymaganiom metodologicznym, a sprawozdanie naukowe opisujące działania badawcze powinno być odpowiednio sformalizowane. Dlatego też opracowując pracę naukową, należy przestrzegać procedur badawczych i zasad pisarstwa naukowego.

Penitencjarystyka jako młoda dziedzina badań, posiadając własną, specyficzną i trudnodostępną dziedzinę badań³⁶, z pewnością utworzy nowe lub w sposób specyficzny do swoich potrzeb dostosuje istniejące typy i metody badań, sposób ich organizacji oraz etyczne podstawy procesu badawczego. W Polsce system penitencjarny, a w tym więziennictwo, od wielu lat jest obiektem zainteresowań naukowych różnych dziedzin wiedzy. Od ponad 25 lat działa Polskie Towarzystwo Penitencjarne z sukcesem inicjujące rozliczne działania naukowe oraz współpracę między naukowcami a systemem penitencjarnym³⁷.

Penitencjarystyka jest dynamicznie rozwijająca się dziedziną wiedzy. W obecnej fazie rozwoju wydaje się nadzwyczaj pożytecznym odnoszenie się do starannie przemyślanych ogólnych zasad metodologii i epistemologii, co pozwoli zachować jakże potrzebną rzetelność badacza.

³⁶ J. Czarkowski, op. cit.

³⁷ A. Stępniań, T. Kalisz, W. Zalewski, *Czy i jakie więzienia są potrzebne: rozważania na tle zagadnień współczesności: księga rocznicowa z okazji 25 lat Polskiego Towarzystwa Penitencjarnego*, Poznań – Gdańsk – Wrocław – Kalisz 2016.

Bibliografia

- Ajdukiewicz K., *Systemy aksjomatyczne z metodologicznego punktu widzenia*, [w:] K. Ajdukiewicz, *Język i poznanie, Wybór pism z lat 1945-1963*, t. II, PWN, Warszawa 1960.
- Ajdukiewicz K., *Metodologia i metanauka*, [w:] K. Ajdukiewicz, *Język i poznanie, Wybór pism z lat 1945-1963*, t. II, PWN, Warszawa 1965.
- Ajdukiewicz K., *Logika pragmatyczna*, PWN, Warszawa 1975.
- Apanowicz J., *Metodologia ogólna*, Gdynia 2002.
- Bronk A., *Metoda naukowa*, „Nauka” 2006, nr 1.
- Czarkowski J., *Ontologiczne i epistemologiczne uwagi o penitencjarystyce i jej autonomizacji*, „International Journal of Legal Studies” 2018 № 1 (3). Dewey J., *Jak myślimy?* PWN, Lwów – Warszawa 1936.
- Hajduk Z., *Ogólna metodologia nauk*, Wydawnictwo Naukowe KUL, Lublin 2012.
- Kamiński S., *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Wydawnictwo Naukowe KUL, Lublin 1992.
- Newton-Smith W.H., *A Companion to the Philosophy of Science*, Oxford 2000.
- Ossowska M., Ossowski S., *Nauka o nauce*, [w:] *Dziela*, t. IV, *O nauce*, S. Ossowski (red.), PWN, Warszawa 1967.
- Pieter J., *Zarys metodologii pracy naukowej*, PWN, Warszawa 1975.
- Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Żak, Wrocław 1977.
- Radnitzky G., *Contemporary Schools of Metascience*, Göteborg 1970.
- Stępiński P.A., Kalisz T., Zalewski W., *Czy i jakie więzienia są potrzebne: rozważania na tle zagadnień współczesności: księga rocznicowa z okazji 25 lat Polskiego Towarzystwa Penitencjarnego*, Poznań – Gdańsk – Wrocław – Kalisz 2016.
- Such J., Szcześniak M., *Filozofia nauki*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1999.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, PWN, Warszawa 2005.
- Woleński J., *Dwa pojęcia nauki: metodologiczne i socjologiczne*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 2009, nr 9.
- Zaczyński W., *Praca badawcza nauczyciela*, WSiP, Warszawa 1976.